

- Alejandro Coroleu (ed.): *Clàssics i moderns en la cultura literària catalana del Renaixement*. Lleida: Punctum, 2015. 163 pàgs. ISBN 978-84-943779-2-1.

Aquest volum recull les intervencions que tingueren lloc durant la jornada “Clàssics i moderns en la cultura literària catalana del Renaixement (1470–1620)” celebrada a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona el 28 de maig del 2014, amb el suport de l’Institut d’Estudis Medievals de la Universitat Autònoma de Barcelona i la Societat Catalana d’Estudis Clàssics. Tal com assenyala Alejandro Coroleu (ICREA-UAB) en la seva presentació (p. 7), la finalitat de la trobada era reflexionar sobre la presència dels clàssics de l’antiguitat grecollatina, el *Trevento* italià i la literatura catalana medieval en la cultura literària del Renaixement, focalitzant l’interès, de manera específica, en la transmissió manuscrita i impresa dins de la Corona d’Aragó. Dels vuit estudis que s’apleguen aquí, els quatre primers tracten sobre la recepció de les principals edicions i traduccions dels clàssics grecs i llatins (Diògenes Laerci, Ciceró, Sal·lusti i Pal·ladi); dos, sobre la difusió de Dante i Boccaccio en els territoris de parla catalana als llarg dels segles XV i XVI, i els dos últims sobre la fortuna de la *Crònica* de Bernat Desclot i de l’obra d’Ausias March.

Barry Taylor, conservador de la col·lecció hispànica a la British Library de Londres i autor de diversos articles sobre la recepció d’Ovidi a la Península Ibèrica (segles XIV–XVI), ha editat, a partir de 1999, juntament amb Coroleu, els quatre volums d’actes sobre *Latin and Vernacular in Renaissance Iberia*. A “The Reception of Cicero’s *Pro Archia* in the Iberian Peninsula to 1700” (pp. 9–34) tracta sobre la recepció en el món cultural ibèric dels segles XV, XVI i XVII del *Pro Archia poeta*, un dels discursos emblemàtics de Ciceró. La contribució de Taylor es basa en l’estudi dels manuscrits i edicions impreses de l’obra en l’àmbit peninsular i en la detecció de diverses

apropriacions del text ciceronià en les literatures catalana i castellana. El discurs de Ciceró, més enllà d'oferir una biografia i defensa dels drets d'Arquias, és un panegíric de les lletres i una reivindicació del paper dels *studia humanitatis* dins del context social i cívic romà. Taylor comença assenyalant Petrarca com el màxim redescobridor del *Pro Archia* en la seva època: el 1333, el poeta en troba una còpia manuscrita a Lieja i, el 1341, havent estat ja *laureatus* a Roma, atribueix al discurs la paternitat de la seva vocació literària. A partir d'aquest moment, el *Pro Archia* de Ciceró esdevé un dels textos fonamentals de l'humanisme en la mesura que apel·la a una necessària relació entre lletres i vida pública, exigeix els *studia humanitatis* i proclama la divinitat del poeta. Taylor es centra en la transmissió del text a partir dels manuscrits, edicions impreses (a Sevilla, Salamanca, Madrid, Mèxic i Coimbra, entre 1544 i 1649), inventaris i referències a lectures i traduccions, entre les quals cal destacar la de Pedro Simón Abril. Per acabar, parla d'algunes apropiacions, com la glosa de Pedro Díaz de Toledo (1461), i de la influència de l'obra en el *Tirant lo Blanc*, Don Juan Manuel i el Marqués de Santillana. En conclusió, la tesi de Taylor és que, malgrat que alguns dels *topoi* presents al *Pro Archia* ja els trobem a *De inventione*, un tractat ciceronià molt més conegut per haver gaudit d'una recepció ininterrompuda des de l'Edat Mitjana, la presència del discurs en defensa d'Arquias en manuscrits i impresos, el pes que tingué en l'educació i la familiarietat amb el text que demostren tenir alguns destacats autors peninsulars, el converteixen en model de l'humanisme cívic.

Avelina Carrera de la Red, professora de Filologia Llatina a la Universidad de Valladolid, ha publicat nombrosos estudis sobre textos historiogràfics en l'àmbit de l'humanisme renaixentista. A "Intercomunicación cultural y de pensamiento en el proceso de recepción textual de Salustio en Cataluña durante el siglo XV" (pp. 35–49), reflexiona sobre les conseqüències acadèmiques, culturals i polítiques que tingueren les edicions i traduccions de les dues monografies històriques de Sal·lusti (*La conjuració de Catilina* i *La Guerra de Jugurta*) aparegudes a Catalunya durant el darrer terç del segle XV. L'autora comença al·ludint al paper destacat del desenvolupament de la impremta en la generació de lligams culturals durant el Renaixement europeu ja que, tot i la persistència de la difusió manuscrita, els llibres impresos incrementen la demanda d'edicions de butxaca d'una banda, i de l'altra es converteixen en una eina de prestigi per a la noblesa i la reialesa. Així doncs, quan els tipògrafs alemanys instal·len els seus tallers a la ciutat Comtal, conscients de la clientela que els proporcionarien les institucions polítiques, els centres docents i els poders eclesiàstics, entre les primeres

obres que imprimeixen hi ha les monografies de Sal·lusti, un autor considerat especialment apte per a l'educació de la joventut, tant per la finalitat moral i exemplaritzant del contingut de la seva obra com per la *brevitas* que caracteritza el seu estil. De fet, les edicions i traduccions de Sal·lusti proliferen arreu d'Europa durant el darrer terç del segle XV, no només per l'ús que se'n fa a les escoles, sinó per la lectura política sobre la llibertat i el civisme que podien fer-ne els polítics de diferents ideologies de les classes dirigents: tal com diu l'autora "De las historias de Salustio se hacen por igual lecturas republicanas y monárquicas" (p. 38). Destaca la publicació, el 1475, simultània a Barcelona i a València, de les *opera sal-lustianes* basades, respectivament, en fonts manuscrites o impreses a París i a Venècia. Pel que fa a les traduccions castellanes, a partir dels anys trenta, es difon una versió manuscrita del noble castellà Vasco Ramírez de Guzmán i, a meitat de segle, Francisco Vidal de Noya, que fou canonge a Girona, en fa una altra que, pel que fa a *La Guerra de Iugurta*, és clarament deutora de Ramírez de Guzmán. Tot i així, la versió de Vidal de Noya s'imprimeix a Saragossa el 1493, convertint-se en la primera traducció d'un autor clàssic que surt d'una impremta espanyola: se'n van fer cinc reedicions en pocs anys a Valladolid, Logroño, Medina del Campo i Amberes, una difusió que demostra fins a quin punt és escaient el mot "intercomunicació" que veiem al títol d'aquest estudi.

Montserrat Ferrer Santanach ha publicat diversos articles sobre la recepció i traducció medievals de textos clàssics al català. A "Diògenes Laerci a la Corona d'Aragó" (pp. 51–61) se centra en la introducció de les *Vides dels filòsofs* d'aquest autor als territoris de la Corona d'Aragó a finals del segle XV, a partir de la recepció de volums traduïts del grec al llatí i després a l'italià i, sobretot, d'una traducció catalana de 1499. Les vuitanta quatre biografies de filòsofs grecs de Diògenes Laerci (s. III d.C.) es divulguen a través de la traducció llatina que l'humanista italià Ambrogio Traversari va fer el 1433. Ferrer ens presenta una traducció catalana de 1499 "d'un recull de vides i sentències de filòsofs antics preses, segons la rúbrica 'de Laertio e altres doctores'" (p. 51) deguda a Bonanat Surer (o Sever), conservada en un únic manuscrit a la Biblioteca Riccardiana de Florència i que, en realitat, té com a font una obra italiana anònima de 1480 intitulada *Vita dei philosophi*, una compilació de sentències filosòfiques extretes de diverses fonts basada en una versió llatina del segle XIV, escrita entre 1317 i 1320, falsament atribuïda a Walter Burley, i ampliada amb fragments de Laerci a partir de la versió llatina de Traversari (p. 53). El traductor, un català d'ascendència jueva, hauria fet la versió d'aquest text en la seva llen-

gua durant una estada a Nàpols. Cal destacar, doncs, més enllà d'aquestes fonts intermèdies, la singularitat d'aquesta traducció pocs anys després que les *Vides* de Laerci, a través de la versió llatina de Traversari, comencessin a introduir-se a la Corona d'Aragó, ja fos en manuscrit o en llibre imprès, tal com consta en els inventaris d'algunes biblioteques privades de nobles o d'intel·lectuals relacionats amb l'humanisme italià.

Raimon Sebastian Torres, doctorat en Filologia Clàssica amb una tesi sobre traduccions catalanes de Pal·ladi, ha dedicat la seva recerca a la recepció dels textos agronòmics llatins a l'Edat Mitjana i al Renaixement. En l'estudi "Notes sobre la presència d'autors agronòmics llatins a la fi del segle XV i inicis del XVI" (pp. 63–78) tracta, en concret, sobre la transmissió de Cató, Varró, Columel·la i Pal·ladi, els anomenats *scriptores rei rusticae*, en el context de la Corona d'Aragó entre 1450 i 1530. Ens ofereix un nombre considerable de testimonis que avalen la recepció en llatí de l'*Opus agriculturae* de Pal·ladi (s. v d.C.) al llarg de l'Edat Mitjana fins que, als inicis del Renaixement, la resta d'aquests autors agronòmics, en especial Col·lumela, tornen a estar presents en el món cultural europeu a partir de l'*editio princeps* veneciana de l'impressor Nicolaus Jenson, el 1472. Entre les versions en llengua vernacla de Pal·ladi que comenta àmpliament, en destaca dues: una en castellà del segle XV i una altra en català del XVI, ambdues còpies posteriors de l'*Opus agriculturae* de Ferrer Saiol, datada el 1385. Després esmenta alguns manuscrits conservats en els territoris de la Corona d'Aragó referents a Cató, Varró i Col·lumela, així com les referències a aquests autors en actes notariais i inventaris. Finalment, l'obra de Col·lumela pren el relleu a Pal·ladi a principis del segle XVI, afegint a l'interès científic el valor literari que li aporta el lèxic i l'estil propi. Raimon Sebastian assenyala aquest mateix tombant en el ressò dels *scriptores rei rusticae* en la Corona d'Aragó, els quals s'aniran integrant, a poc a poc, en la tradició filològica (p. 76).

Marta Marfany Simó, professora de la Facultat de Traducció i Interpretació de la Universitat Pompeu Fabra, està especialitzada en l'estudi de traduccions medievals al català, en especial del francès i de l'italià. A "La traducció catalana del *Commento* de Cristoforo Landino a Dante" (pp. 79–96) estudia la traducció catalana anònima del *Commento sopra la Commedia* de l'humanista italià Cristoforo Landino, obra que tingué una àmplia difusió des de finals del segle XV i durant tot el XVI fins a esdevenir una de les més influents de l'exegesi dantesca en l'àmbit català. La impressió de l'*editio princeps* del *Commento* el 1481 s'inscriu en el projecte cultural de Lorenzo de Medici i compta amb gravats dissenyats per Botticelli; la presència d'un exemplar d'aquesta edició a la Biblioteca de Catalunya i d'altres edicions del

XVI en biblioteques de la Corona d'Aragó són mostra de la seva influència després que Andreu Febrer, al servei d'Alfons el Magnànim, hagués fet una traducció de la *Divina Commedia* en vers el 1429, una fita en la recepció de Dante en català. La consideració de Dante com a "clàssic" equiparable a Homer i a Virgili explica la presència notable de la *Commedia* en inventaris de béns, les referències al llarg del XV en autors com Roís de Corella o en obres com *Curial e Güelfa*, i l'abundància de comentaris i gloses confeigits en les universitats amb finalitats interpretatives (p. 79). La traducció catalana del *Commento* de Landino, el text més representatiu d'aquesta exegesi, és encara inèdita i es conserva en un manuscrit de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona. Marfany ens ofereix una descripció del manuscrit (acèfal, de la mà de dos copistes, que conté només la versió catalana del *Purgatorio*) i una valoració de la traducció catalana, tot justificant els seus comentaris crítics amb fragments extrets del text català acarats amb l'original italià. Tal com demostra l'autora, la traducció es fa mot a mot, "la fidelitat al text de Landino és extrema" (p. 87) i aquest fet fa plantejar en quin entorn es produeix i a quin públic s'adreça aquesta versió, que contrasta notablement amb altres fetes en castellà de la mateixa època, molt poc literals i provinents de diverses fonts. L'encertada proposta de Marfany és que aquesta traducció catalana no obeeix a una finalitat estètica, sinó exclusivament didàctico-acadèmica, pròpia dels manuals universitaris. Una aportació impecable, il·lustrada per la reproducció, en annex, de dues pàgines del manuscrit original.

Simone Ventura, investigador al Queen Mary de la Universitat de Londres, ha treballat sobre les llengües i literatures francesa i occitana medieval i actualment es dedica a l'estudi de les primeres traduccions francesa i catalana del *Decameró* de Boccaccio. A "Boccaccio en la cultura literària catalana del segle XV: lectures de la *novella* de Ghismonda" (pp. 97–116) ens ofereix un seguit de reflexions sobre algunes característiques temàtiques i estilístiques de la "reescriptura" de la *novella* de Ghismonda i Tancredi (*Dec.* IV, 1) a la primera traducció catalana del *Decameró* (1429) i al *Curial i Güelfa*. La història de Ghismonda obre la quarta jornada del *Decameró*: Tancredi, a contracor, casa la seva filla Ghismonda amb un fill del duc de Càpua; ella en queda vídua molt jove i, com que el pare no li vol buscar cap més marit, es fa amant de Giscardo, un *valetto* de la cort del seu pare, jove i ben plantat, però pobre; un dia, Tancredi els descobreix, fa matar Guiscardo i fa que li arrenquin el cor i el portin a la filla; Ghismonda, en veure'l, se suïcida i el pare, penedit, fa que enterrin els dos amants al mateix sepulcre. Pel que fa als elements discursius que influeixen en el *Curial*, Ventura assenyala que

els arguments de l'allocució que fa Ghismonda en defensa de Giscardo davant el pare els trobem en el diàleg entre Laquesis i la seva mare, tot i que amb un caràcter menys transcendental (*Curial* II, 31, 2), i pel que fa als elements intertextuals, considera que el *Curial* “és el testimoni d'una de les lectures més madures de la història de Ghismonda i Tancredi” (p. 110), en primer lloc, pel paral·lelisme biogràfic entre Ghismonda i Güelfa, ambdues vídues joves que escullen el millor valet de la cort i, en segon lloc, per la coincidència en Pús de determinats elements sintàctics, lèxics i estilístics. En conclusió, els lligams entre ambdues obres mostren que l'autor de *Curial* era un intel·lectual notable, gran coneixedor del text italià i que possiblement l'obra es pot entendre millor a partir de la principal etapa del bocacianisme català, que té com a obra clau la traducció anònima del *Decameró* en català del principis del segle XV.

Daniel Genís i Mas, doctorat a la Universitat de Girona amb una tesi sobre *La història de Catalunya* de Rafael de Cervera, és autor de diverses publicacions sobre historiografia i literatura medieval i moderna. A “La recepció de la *Crònica* de Bernat Desclot a l'edat moderna” (pp. 117–134) eixampla els límits cronològics dels altres estudis del volum, oferint una visió global del procés de transmissió de l'obra des del segle XIII fins al XVIII, en cinc punts: el primer tracta sobre el contingut i la finalitat propagandística de l'aparició de la *Crònica*; el segon sobre la transmissió de l'obra a llarg de l'edat mitjana, i de la influència dels nombrosos manuscrits conservats fins al segle XV en els textos històrics; el tercer, sobre la recepció del text en l'edat moderna, en especial sobre la utilització que en fa l'historiador i cronista oficial de la Corona d'Aragó Jerónimo Zurita en el seus *Anales de la Corona de Aragón*, publicats entre 1562 i 1579; el quart sobre la traducció castellana que en va fer Rafael Cervera poc abans de la Guerra dels Segadors, i el cinquè sobre la importància de la reimpressió de l'última part de la *Crònica de Catalunya* de Rafael Cervera el 1793, en la qual es manipulen amb finalitats propagandístiques alguns capítols de Desclot “per ajudar a crear un clima favorable contra França en la Guerra Gran” (p. 133). Aquestes consideracions ofereixen una visió diacrònica que mostra, en dues etapes, la transmissió del manuscrit de la *Crònica* de Desclot i la recepció fragmentària posterior a partir de la traducció castellana i, alhora, la continuïtat temporal de la seva funció publicitària.

Albert Lloret, doctorat en llengües i literatures romàniques per la Johns Hopkins University i professor a la University of Massachusetts Amherst, ha estudiat, en treballs diversos, la transmissió textual i la recepció poètica de l'obra d'Ausiàs March als segles XVI i XVII. A “Fortuna de los prólogos

al cancionero de Ausiàs March” (pp. 135–158) tracta sobre la recepció dels poemes proemials presents en els manuscrits i les edicions antigues de les obres d’Ausiàs March (“així com cell qui’n lo somnis delita” i “Qui no és trist, de mos dictats no cur” XXXIX) tot destriant-ne els elements retòrics i literaris que han estat especialment influents en els poetes hispànics del Renaixement i del *Siglo de Oro* castellà. El primer poema, malgrat estar marcat per elements petrarquistes (moralització, retrospectiva, palinòdia), no tingué tanta fortuna en el seu caràcter proemial com el segon, que empra elements més classicistes (apòstrofe al lector, al·locució a la complicitat del públic). Pel que fa al poema I, Lloret afirma que, excepte la interpretació petrarquista de Baltasar de Romani, tres sonets de Diego Hurtado de Mendoza i un de Francisco de Medrano, la majoria d’imitacions d’aquest poema al llarg dels segles XVI i XVII perden el seu caràcter proemial, tal com es percep en els sonets de Luís de Milan i Gutierre de Cetina, la glosa que en fa Boscán al final de la primera part del seu cançoner i les imitacions de Garcilaso i Lope de Vega. Pel que fa al segon poema, comenta el sonet inicial del segon llibre de les odes de Boscán, la versió de Jorge de Montemayor en endecasíl·labs i octaves reials, el sonet-pròleg al primer llibre de l’obra de Fernando Herrera (1619) i el sonet proemial al *Desengaño de amor en rimas* de Pedro Soto de Rojas (1623), entre d’altres.

Aquest volum, curosament editat per Punctum, esdevé una contribució més que notable al coneixement de la recepció dels clàssics grecollatins i dels grans autors medievals italians i catalans en la cultura humanista (i posthumanista) europea en general i de la Corona d’Aragó en particular. L’ecdòtica, la història de la cultura, l’erudició, l’hermenèutica i la crítica literària permeten al lector interessat i a l’estudiós descobrir, enmig de la diversitat temàtica i metodològica dels estudis que s’hi apleguen, la importància del transvasament cultural en l’àmbit de la literatura que provocà, en paral·lel a la transmissió manuscrita, el desenvolupament de la impremta. ■

■ Maria Paredes Baulida, Projecte Mimesi, E-Barcelona, <mariaparedes@telefonica.net>.